

Iulia Mărgărit

ROMANUL *CAPĂTUL DRUMULUI* DE LILIANA COROBCA, SURSĂ DE CUNOAȘTERE A LIMBII DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

Recenta apariție editorială, *Capătul drumului*, de Liliana Corobca¹, scriitoare originară din Basarabia, aduce în fața cititorului episoadele dramatice ale deportărilor masive, organizate de către „eliberatorii” sovietici, începând cu anul 1940, în teritoriile românești de dincolo de Prut, rămase în afara frontierelor. Spre deosebire de alte scrieri, axate pe aceeași problemă, în cartea menționată, de ficțiune și nu de memorii, narațiunea „stă pe umerii” unei preadolescente, ea însăși deportată, se înțelege. Relatarea corespunde vârstei, sensibilității și darului de povestitor cu care a investit-o autoarea, excelând îndeosebi, în modalitatea de expunere și de utilizare a posibilităților lingvistice.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva aspecte din domeniul limbii, în care eroina, *Ana Blajinschi*, fostă *Bojescu*, povestește evenimentele din copilărie, brutal încheiată prin intervenția istoriei, până la deplina maturitate. „Înșfăcată” din Albina natală, comună din fostul județ Cernăuți, dusă în Siberia ca „dușman al poporului”, va reveni la vârsta tinereții și se va stabili în Basarabia. Repudiată de satul său, devenit, între timp, punct strategic de frontieră, va fi acceptată în localitatea basarabeană cu nume predestinat (parcă!), Troița de Sus. Primind actul de identitate corespunzător, este surprinsă de modificarea survenită în statutul propriei naționalități pe care o comentează semnificativ: *Mi-au făcut pașaport... numai că au scris că-s moldoveancă. Oricum, suntem toți la fel, vorbim aceeași limbă, numai că România e altă țară, iar aici în sat locuiesc numai moldoveni. Puteam să aleg să fiu și ucraineană, asta se putea, numai româncă, nu!* (p. 230).

Povestirea decurge în varianta lingvistică locală, bogată în fapte vechi, unele proprii epocii de început a culturii române. Impresia se datorează, în primul rând, lexicului. Lemele, în parte, de mult ieșite din uz, dar viabile dincolo de Prut, evocă cititorului vremurile și limbajul „vechilor cazanii”: **bejenie** s.f. „fugă din fața primejdiei” < sl. *beženije*, „vechi” după DA, SDLR, mai ales în Mold., Bucov., după CADE: *Au ajuns oamenii noștri ca păsările călătoare, numai că stau acasă câteva zile pe an, iar în bejenie stau aproape mereu* (p. 276); **frânge**, după DA, s.v. 1. [d. oasele oamenilor, animalelor și în construcții reflexive; cf. lat. *brachium, crus frangere*] „a se rupe, a se fractura” (*Vorba dulce: oase frânge* – Zanne, P., I, 811; *Aripa când se frânge, pasărea zace în sânge* – Iordache Golescu, ap. Zanne,

¹ Iași, [Editura] Polirom, 2018.

ib., 319): *Când s-a întors acasă... nici urmă de vătămătură, nici lăbuță frântă, nici...* (p. 136); **mișeli** refl. „a se văita, a se văicări” < *mișel* < lat. *misellus*, atestat pentru Bucovina (*Și-am prins a mă văieta, / Amar a mă mișela* – Marian, *Vrăji*, 191, după DLR), iar recent întâlnit în comunitățile românești din spațiul exsovietic (TD – Bas., *Gl.*, TD – Ucr., *Gl.*): *A fost chinuitor în acea noapte în care Dora a născut, atunci când a țipat, s-a chirăit, s-a aolicăit, s-a mișelit, s-a gâmfat [...], dar copilul tot a murit* (p. 96); **obijdui** „a nedreptăți, a supăra, a jigni, a ofensa” < sl. *obiždo*, uzual astăzi și în localitățile cu minoritari români din fosta URSS (TD – Bas., *Gl.*, TD – Ucr., *Gl.*): *Tare a mai ținut la mine [soacra], ca la fata ei. Odată nu m-a obijduit, nu mi-a dat în obraz, că, de, tânără eram și eu, multe nu le știam, mai greșeam, dar ea ierta totul* (p. 248); prepoziția *pe* și în var. etimologică **pre** < lat. *per*, așa cum circula în sec. al XVI-lea: *Animalele vorbeau în voie pre graiul lor cel ursucesc* (p. 183). *Acum văd că iar e totul pre românește, cum era și în dulcea Bucovină* (p. 183); **vătămătură** s.f. „rană, lovitură” < *vătămă* < lat. *victimare*, cu semnul arhaicității în CADE: *Așadar, avea ceva când s-a întors acasă... poate l-a lovit cineva, deși nici urmă de vătămătură nu avea pe corp, nici lăbuță frântă, nici...* (p. 136).

Din punctul de vedere al semantismului, unele elemente lexicale apar cu înțelesul din secolul al XVI-lea sau cu cel actual regional: **a adăpa** [despre om și animale] „a bea apă” (< lat. *adaquari*, ulterior specializat, în cadrul limbii române, prin restricție, pentru cele din urmă). Recent a fost confirmat în TD – Bas., *Gl.*, TD – Nistru, *Gl.*, TD – Ucr. *Gl.*, cu extensiune de sens „a bea alcool” (*Da la dâns, de câți ani botce [= butoaie] avea, podvalurile [= beciurile] mari... și ne adăpa cu vin!* – TD – Nistru, *Gl.* s.v.): *Când ne-am oprit lângă o baltă, ne-am avântat spre ea, deși ne clătinam. Ne-am băgat capetele în apă să ne adăpăm ca vitele. Nu ne puteam sătura* (p. 40). *Ne învăța [rusește] după ce eram hrăniți și adăpați, dar la sete și foame ne spunea povești* (p. 29); **copac** „pom fructifer” < cf. alb. *kopač*, după DA sens impropriu, dar confirmat încă de Dosoței (*Se va face copaciu rodit. V. S. 120 – DA s.v.*), în prezent, de TD – Bas. *Gl.* (cf. *copaci de piersici*), de TD – Ucr. *Gl.* și bine reprezentat în cartea de față: *Visasem un copac încărcat cu fructe, crengile se aplecau de atâta roadă, gata să se frângă. Iau un fruct din copac, îl duc la nas, ce aromă!* (p. 87); prep. *de* cu înțelesul „de la”: *Am îndepărtat toți bărbații de tine* (p. 297); **gusta** „a mânca de prânz, a prânzi” < lat. *gustare*, semnalat pentru Maramureș (v. DA s.v. 2., CADE s.v.): *Încet, încet am început a mânca mai bine, aveam bani să merg la magazin, să-mi cumpăr pateu și conservă de pește, acum nu mai văd din acelea, dar apăruseră atunci și tare mai gustam cu poftă* (p. 237); *Când mama reușea să-mi aducă de la fermă ceva lapte era atât de bucuroasă [...]. La început, îi dădeam și ei, doream să împart, iar ea, nu și nu, că a gustat la fermă și asta e partea mea* (p. 122); **muncă** s.f. pl. *munci* „chin, caznă, tortură” < v. sl. *mōka*, cu circulație la nivelul dialectal al limbii române, dar și în comunitățile românești din spațiul exsovietic (cf. TD – Bas., *Gl.*, TD – Ucr. *Gl.* s.v. *muncesc*): *Faptele credinței neînfrânate se cunosc în sărăcie și*

în **munci**. Așa Dumnezeu cearcă pe cel plăcut lui (p. 253); **nemernic** „venetic, pribeag” < v. sl. *neměrinŭ* păstrează înțelesul etimologic, astăzi, după DLR, „înv. și reg.” (*Nu te bucura așa degrabă, că încă ești nemernică pe aceste locuri* – Creangă P., 95, după DLR): *Veniseră cu el, că era străin de sat, doi tovarăși sau ce erau, bandiți și nemernici* (p. 61); **netrebnic** „inutil, zadarnic, prostesc” < v. sl. *netrěbinŭ*: *Stăpânul vieții și al morții îndepărtează de la noi ispitele stricăcioase și netrebnice* (p. 97); *slujnic* „servitor, slugă” < v. sl. *služnikŭ*, după DLR „înv., rar.”: *Dacă plăci blajinilor, te iau slujnic la ei un an* (p. 332).

Ca dezvoltare semantică menționăm compusul *nas de fier*. Cu sens figurat, distinct de cel fundamental „organ anatomic...”, *nas* semnifică dialectal „rât (la porc), bot la unele animale (cal, viezure, arici)”. Acest ultim semantism, înregistrat la minoritarii români din Ungaria (v. TD – Ung., *Gl.*, Rom. Ung. – *Gl.*), ca și în aria sudică a dacoromânei (v. DGS II s.v. *nas*), cunoaște, în volumul comentat, o supraîncărcătură metaforică „accesoriu la plug”: *Un nas de fier, în pământ înfipt stingher? (Plugul, p. 96); râpă* continuă lat. *ripa* dar, pe lângă sensul cunoscut, pe terenul limbii române a conturat unul nou, „pârâu, puhoi, apă curgătoare colectată în cazul ploilor abundente”. Atestat în Muntenia (*Când începea, turna ca cu cofa... venea râpile să mă acopere cu cal cu tot* – AFLR / pct. 732, Luncile, com. Lopătari, Buzău – Mărgărit, *Vocab.*, 219), dar și la minoritarii români din ținutul Krasnodar, Federația Rusă (*Pânza pentru cămeși o zoleam și o ghileam la râpă*, Pavel, Gr. rom., 129), noul semantism apare și în lexicul comentat: *La capătul ogorului, unde ne întorceam, era o râpă și boii se repezeau să se adape* (p. 119). Aici menționăm și calcul semantic: *limbă* < lat. *lingua*, îmbogățit, după cuvântul slav corespunzător, cu înțelesul „neam, popor (păgân)”, identificat în aria sudică a dacoromânei (Mărgărit, *Vocab.*, 98), iar acum și în spațiul pruto-nistean: *Doamne, nu ne părăsi în clipa asta grea, că mai mult decât Iov cercați sântem! El avea prieteni de aceeași limbă cu el!* (p. 25). Unele derivate au dobândit accepții speciale: *câ(i)nișor*, sinonim pentru *cățel* < lat. *catellus*: *Am căutat câinișor, dar cățel mic de dat numai la un om am găsit.* (p. 262).

Elementul neologic apare absolut sporadic, dată fiind implicarea lumii satului în acțiune. Să mai adăugăm că este vorba de o provincie privată de componenta lexicală în discuție, la nivel dialectal. Cele câteva prezențe se motivează mai mult sau mai puțin, caracterizând, mai degrabă, idiolectul eroinei (alias autoarei): *brodeză* „femeie specializată în broderie” < fr. *brodeuse*, denumind o ocupație necunoscută pe scară largă până la Unire și deci, fără sinonim: *Mama era o brodeză iscusită* (p. 120); *ardoare* „înflăcărare, râvnă” < fr. *ardeur* se justifică în context și prin transparenta lexicală evidentă: *Erau orfelinate pe undeva de care ne temeam cel mai mult pe lume și ne rugam cu ardore pentru părinții noștri* (p. 139). Cu aceeași origine, dar cu mai multe șanse de a fi fost preluat de lexicul dialectal, datorită semantismului său, *fix* „exact, precis” < fr. *fixe* cunoaște o frecvență remarcabilă: *Când a terminat de povestit, fix când povestea ei s-a sfârșit, trenul s-a*

oprit (p. 82); [Băiatul] *avea părul lung și cărlionțat, fix ca o fetiță* (p. 110); *baton* „franzelă subțire” < rus. *baton* < fr. *baton*: *Mâncam baton – așa se numea o pâine lunguiață – cu chefir, un fel de lapte bătut* (p. 237).

În domeniul morfologiei semnalăm câteva fapte: crearea unei noi variante de singular **roadă** „recoltă”, o inovație deja învechită în istoria limbii române, formă de feminin, refăcută din pl. *roade*, în raport cu primitivul *rod* din limba standard, împrumut de origine slavă (*rodŭ*). Atestată încă din Psalt. Hurmuzachi: *ruada grâului* (v. DLR s.v. *rod* 1.), ulterior, după aceeași sursă, în texte din Muntenia (*Biblia*, 1688), Transilvania (Păcală, *Rășinari*), Maramureș (Bud., P.P.), inovația cunoaște o frecvență deosebită în Moldova istorică (*Din pom bun, roadă bună iese – Ureche, Letop. 111; Cine iubește avuția roadă nu va mânca de la dânsa – Cantemir ap. GCr. 325/31; Și se duse ca să vadă / De i-a dat Dumnezeu roadă – Alecsandri, P.P. 388*). Multiplele atestări din cartea Liliane Corobca confirmă cursul cuvântului, astăzi generalizat, dincolo de Prut: *Vara toți tinerii muncesc pentru binele și construirea falnicei Uniuni Sovietice, iar toamna ajută la strângerea roadiei din colhozurile dragi* (p. 174). *Fie [mărul] nu s-a prea obosit să dăruiască prea multă roadă, fie oamenii n-au înțeles că ăsta-i măr devreme...* (p. 285).

Unele substantive au dobândit forme de plural, categorie la care în limba standard apar rar întrebuințate sau chiar deloc, cum este **frică**, după DLR, cu mențiunea „pl. *frici* – rar”, dar fără atestări. Investirea substantivului cu plural ar putea avea o explicație analogică: după modelul probabil *temeri*: *Și Jeni avea frici mari legate de bandiți* (p. 176). În plus, putem presupune pentru aceeași motivație, și caracterul intensiv pe care pluralul îl conferă substantivului, compatibil prin semantismul său, cu amplificarea astfel conferită: *Am rămas singură în casă, dar niciodată singură, ci mereu cu Dumnezeu, uneori bate vântul și se aud sunete ciudate, animalele mai plâng, mai urlă, rag. La început îți vine să te temi, îți aduci aminte câte se pot întâmpla, dar gândul la Dumnezeu, la mila lui și la voia Lui îți liniștește toate fricile* (p. 318); *Mama încerca să mă înveselească... încercând să-și ascundă propriile emoții și frici* (p. 106).

Alte plurale au avut curs, mai ales, în epoca de început a culturii române, cu timpul uzul lor restrângându-se în favoarea unor sinonime create ulterior. Este cazul **plâns**, **plânsuri** (după DLR: *În loc de bucurie suspini și plânsuri* – Varlaam, C. 284; *Văzându-i cu plânsuri, le zise* – Dosoței V.S. octombrie 45/24; *Plăceri și plânsuri, / Dureri și răsuri, / Ce fac viața pe acest pământ* – Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, 284). Ultimul citat ilustrativ din dicționarul-tezaur provine dintr-un text al lui Sbiera, P., 11: *Nu mai vedeai bucurie, ci numai lacrimi, plânsuri și suspine*). Pluralul corespunzător astăzi pare concurat de *plânsete*. *Plânsuri* din narațiunea Liliane Corobca reține atenția cititorului prin pluralitatea evident exprimată (cf. desinența!): *Mare tâmbălău la gară! Tot satul se adunase! Răcnete, plânsuri! Care se tânguia, care bocea, care tăcea* (p. 16).

Și unele nume proprii, denumiri geografice, apar în carte în forma de plural, absentă din limba standard, probabil din aceeași cauză: pentru augmentarea

semantismului prin multiplicare: *La noi în sat nu era om care să nu aibă rude în România. Greu le-o fi fost fraților singuri acolo, fără părinți, fără vești de la noi, cel mare a fost pe front, s-a întors și a plecat apoi cu cel mic peste hotare. Iar sora a cunoscut și ea deportarea prin **Bărăganii românești** (p. 12). La crearea acestui plural, autoarea s-ar fi putut servi de modelul *Siberii*: *Ne-am pregătit de plecare! Nimic nu ne mai putea ține în acele **Siberii**, și nimeni!* (p. 23). Prin crearea de sintagme de la același toponim-model, Liliana Corobca se alătură lui Grigore Vieru (cf. *Siberii de gheață!*): *Când te-ai întors din **Siberiile „blânde”**... nu te-am lăsat să pleci din sat* (p. 277); „— *Măi Staline, măi Staline, / Ai dus sate și-ai dus mii / În **Siberiile pustii!***” – p. 19. Aceeași explicație și pentru *Rusiile friguroase*: *Nu i-a mai tăcut gura când s-a văzut la mă-sa-n brațe și nimeni nu ne credea că n-a zis niciun cuvânt prin **Rusiile friguroase*** (p. 234). Cât privește determinantul *românești*, acesta se justifică prin sinonimia *ad-hoc* conferită de L. Corobca celor două spații de teroare.*

Alături de pluralele învechite coexistă unele inovatoare, create din alte rațiuni. Una ar fi marcarea, fără echivoc, a distincției numerice, atunci când, în rostirea locală, departajarea dintre cele două numere, odată cu durificarea consoanei finale urmate de desinența de plural, ca în cazul *cioban / ciobanî*, „se șterge”. Noua formă, *ciobeni*, realizată prin alternanța vocalică, reprezintă o variantă pertinentă: [Un băiat sărac și cuminte] *a lucrat un an și hai să se întoarcă acasă. Ajunge la o stână și întreabă **ciobanii*** (p. 332); *Când aveam noroc și coborau [...] **ciobanii**, atunci ascultam cele mai frumoase cântece* (p. 161).

La categoria adjectivului, semnalăm, în cadrul gradelor de comparație, adv. **tare** utilizat ca morfem pentru superlativ absolut (*Și ce vulpe bună era, găini nu mânca, de la alții nu fura, nici vicleană, nici leneșă nu era! **Tare bucuroși** erau bătrânii că așa alinare aveau la bătrânețe!* – p. 87; *Dar bucovinenii noștri **tare harnici** mai erau și nu se fereau de muncă, oricât de grea era* – p. 118; *Era un orășel cu școală **tare bună** în croitorie* – p. 205), sau pe lângă adverbe (**Tare greu** era pentru o fată să-și găsească un lucru [= loc de muncă] mai potrivit – p. 106); dar **tare** poate apărea și absolut: *Apoi a zis vulpea: „— Mamă, tată, mi-a venit timpul să mă mărit. Mergeți la împărat și-i ziceți că eu voi fi cea mai bună soție! **Tare** s-au speriet moșnegii!* (p. 87). *Un basarabean ne-a povestit cum a văzut într-o curte, la el în sat, o oală mare cu oase de om înăuntru, degete cu unghii... Rău s-a speriat, visează urât și acum... a venit aici [în Siberia] înapoi. **Tare** ne-am înfricoșat, **tare** ne-am întristat când am auzit!* (p. 213). În aceeași situație se află și adv. **foarte** < lat. *fortem* întâlnit și el în valoare absolută, așa cum era folosit în limba veche: *Duminică n-a mai plouat, a fost zi senină, numai vineri a plouat **foarte*** (p. 17); *Mama lui Anton, Agripina Blajinski pe care el **foarte** o iubea și cuvântu-i respecta, i-a zis să se-nsoare* (p. 254). Tot aici menționăm prezența prepoziției *de* în construirea comparativului: *Scotea dintr-o sobiță o oală plină cu pirojchi, un fel de plăcinte mai mici **de** ale noastre* (p. 142). Ca adverb propriu-zis menționăm *brățîș* (după DA „rar”, DEX nu-l mai înregistrează) prin care se analizează derivatul *îmbrățîșa*.

Consemnat, pentru început, de DDRF, *brățiș* pare încă în uz în graiurile de dincolo de Prut: *Au fost aduse cu camioanele 42 de familii din Suceveni, luați brățiș și azvârliți în mașini* (p. 23).

Dintre pronume, cel interogativ-relativ *cine, care* în corelație (*cine... cine, care... care*) are valoare de pronume nehotărât „unul... altul”: *Cine zicea că era foarte bolnavă... cine zicea că și-ar fi luat zilele* (p. 214). *Care se tânguia, care bocea* (p. 16). Pentru pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere se întâlnesc formele m. *aista*, pl. *aiștia*; f. *aiasta*, pl. *aestea*: *Cu aiști oameni de acum nu te-nconșori, nu te mai împaci* (p. 12). Pronumele nehotărât, *careși*, propriu limbii vechi, înregistrat pentru zonă (*Gr. Rom.*, 73), poate fi identificat, în ciuda reproducerii grafice, cu augmentul *-și* separat: *La despărțire, când ne-au dat drumul de bunăvoie, că mulți fugeau care și cum puteau, ne întrebau: „- V-ați făcut datoria față de puterea sovietică?”* (p. 213). *Înveți pe vremuri grele de toate! Care și cum a putut!* (p. 206). Cu timpul *careși*, pietrificat în expr. *careși cum*, prin falsa identitate a secvenței *-și*, interpretată drept conjuncție, a fost dezmembrat în componentele sale, după cum reflectă și grafia adoptată.

În privința verbului menționăm infinitivul lung substantivat, frecvent în anumite contexte, ca în limba veche: *dorire* (substituit mai târziu de *dor, dorință*), „învechit”, după DLR (*Cu multă dorire, din călduros suflet, am pus de s-au talmăcit dupre limba grecească... G. Cr.*): *Bună femeie și ea, mare dorire de Dumnezeu avea* (p. 253); apoi prezența formelor verbale inverse: *Dar nu, greșit gândit-am* (p. 294). *Rogu-vă să mă iertați, mă rog să rămâneți în viață, dar dacă nu puteți ierta, mor și așa* (p. 62); *Roadă cam prea puțină fost-a și ce mai era șefii cei mari luau* (p. 212). Se întâmplă și situația inversă: autoarea normalizează formulele pietrificate în structura respectivă: *De ce, Doamne mă iartă, moarte și iar moarte* (p. 187). Paradigma de mai mult ca perfect analitic, confirmată pentru Basarabia și pentru enclavele românești din spațiul exsovietic (*Gr. Rom.*, p. 82), completează tabloul morfologic al formelor verbale învechite: *Cu sulița a fost împuns în pământ* (p. 212).

În succesiunea a două verbe, cel de al doilea este necondiționat infinitivul, perpetuându-se situația din limba veche: *După război, lumea a-nceput a se întoarce* (p. 214). *Am început a mânca mai bine* (p. 237). Uneori succesiunea este întreruptă prin antepunerea unei secvențe prioritare semantic: *Lucram ca să avem o bucată de pâine a îmbuca* (p. 206). *Am învățat a fugi de vârtejuri, a ne apăra* (p. 191).

În domeniul sintaxei semnalăm atributul în dativ, atestat la M. Eminescu (*preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet – Epigonii*): *Când aș fi putut striga astfel oamenilor cu ochii închiși și cu sufletul prizonier celor păcate!* (p. 210).

Compartimentul formării cuvintelor oferă posibilitatea de a cunoaște multe creații inedite, majoritar, auctoriale. Dată fiind substanța narativă a cărții, deportarea, urmată de însăși viața în condițiile dure ale Siberiei, autoarea

simte nevoia unui lexic adecvat a cărei expresivitate să satisfacă exigențele subiectului său, motiv pentru care, de la caz la caz, procedează la crearea lui. În acest sens, atrag atenția formațiile cu afixul *-ăraie*, în esență augmentativ-peiorativ. Dacă *apăraie* constituie un derivat cunoscut (cf. *Toarnă toată apa din fântână pe jăratec... ba încă face și o apăraie prin casă, de s-a îndrăcit de ciudă hârca de la bucătărie* – Creangă, P. 66 – după DA, corespunzând cantitativ volumului unei fântâni), utilizarea lui în cartea de față se motivează, din plin, prin întinderea acvatică de excepție: *Apoi apa s-a lășit foarte tare și am ajuns la râul Obi [...]. Cu toată sperietura prin care trecuserăm ne miram și noi de atâta apăraie* (p. 177). Într-un astfel de mediu și vânatul se găsește în cantități corespunzătoare: [*Motanul pescuia și singur câte ceva, nu era greu în apele acelea bogate în peșteraie* (p. 192). De fapt, în spațiul terifiant al Siberiei, toate realitățile păreau dilatate la scară cosmică, cel puțin așa percepeau deportații aduși din zone „temperate” și sub aspect dimensional. Așa de pildă, *acolo cerul începea încă de la firul ierbii, scurt, plăpând, rar. Altceva nu era în jur, cât puteai cuprinde cu ochii. Am privit vrăjiți, de jur-împrejur, ne-am fi putut și speria de atâta cerăraie... Poate că deja am murit și iată cerul nostru binemeritat!* (p. 7). Un derivat suprasufixat ca *păducherăraie* (*Iarna, când stăteam acasă, mama îmi mai găsea câte un păduchel rătăcit nu știu cum, pe care, nici nu-l simțeam după ce întâlneam atâtea păducherăraie în tren* – p. 43) probează faptul că baza derivativă *păducherie*, prin sensul reprobabil, alături de valoarea augmentativă a primului afix (*păduche* + *-ărie*), conferă acestuia un pronunțat caracter colectiv peiorativ supramarcat prin sufixul secund: *păducherie* + *-ăraie*. Condițiile inumane de viață, în exces, duc la proliferarea tuturor adjuvantelor care dezvoltă insuportabilul. Coordonatele acestuia *cerăraie, păducherăraie, peșteraie*, ca formații derivativă neatestată, poartă sigiliul autoarei. „În completare”, deținuții cunosc alte calamități, exprimate tot prin derivate similare, cel puțin prin caracterul colectiv-peiorativ: *Iadul n-or fi fost iad în toată puterea cuvântului dacă nu ne-ar fi chinuit acolo și țânțarii [...]. De atâtea țânțărime, obrajii ne erau numai răni* (p. 194). DLR înregistrează o singură atestare din opera lui I. Creangă unde este vorba de *țânțărimea* de la câmpie (mai mult o figură de stil minoră, prin raportare la calamitatea siberiană), care a precipitat plecarea viitorului seminarist la Socola; în același sens, *ursime* se dovedește o formație inedită, creată pentru a defini o altă realitate a Siberiei, terifiantă și prin frecvență: *Am ațipit de parcă nu era gata, cu puțin timp în urmă, să ne mănânce ursimea pădurii* (p. 84). Derivatul inedit *tristăciune* lipsește din dicționare, în schimb, *mâhnicune*, în CADE notat cu semnul arhaicității, după SDLR „rar”, iar după DLR „ieșit din uz”, prin analogie, ar explica crearea derivatului precedent al cărui caracter învechit se potențează când, în același pasaj, apar creații de aceeași factură: *Nu aș tăgădui, nevrednica de mine, duhul tristăciunii, al mâhnicunii care mănâncă sufletul... roade tot. Triste clipe am avut când trebuia să mă ocup de atâtea îngropăciuni ale oamenilor dragi* (p. 253); *-ie* apare în formații învechite, cu caracter dialectal astăzi; *credincioșie* „credință mare, statornică, proprie unui credincios”: *Curajul neclintit păstrat cu credincioșie*

dovedește această dragoste (p. 308); *curăție* „puritate, stare de salubritate maximă”: *N-ar fi trebuit să ajungem în această curăție și puritate de azur atât de păduchioși* (p. 8); *străinie* „străinătate, mediu străin”: *Românie, Românie / Nu ne da în străinie* (p. 9).

Unele derivate adjectivale cu formantul *-os*, ca formă și sens sau numai prin semantismul necunoscut, conferit de autoare, lipsesc din dicționare sau sunt însoțite de mențiunea „rar”: **blănos**² „cu blană deosebită, valoroasă”: *Fata căzu la pământ, se învărti peste cap... și dispăru, iar în locul ei zăcea mort un tigru mare și blănos* (p. 149); **omidos**, fără atestări în lucrările lexicografice, [despre un pom fructifer] „plin, încărcat de omizi”: *Mă duceam la el [= măr] de câteva ori pe an și-l îngrijeam... mai curățam omida, au fost câțiva ani foarte omidoși, mă temeam că mi-l pierd* (p. 285). Dintre formațiile resemantizate ne-am oprit asupra a două adjective interesante prin înțelesul atribuit, neomologat încă: **bucuroasă**, pl. **bucuroase** [despre secreția oculară, provocată, la un moment dat], „din bucurie, ca «materie primă»”: *Mama a mai dat drumul câtorva lacrimi... și a zis zâmbind că astea-s lacrimi de bucurie, se bucură că îmi astâmpără setea. Apoi m-am gândit că poate și ei îi este sete și am întrebat-o: „nu vrei să guști și matale vreo două lacrimi bucuroase?”* (p. 57); cu semantism neobișnuit, **inimoasă**: 1° „care are ca punct de pornire inima, din inimă”: *Tu, Doamne, care în sufletele noastre, ca într-o carte deschisă privești, vezi plânsul nostru, vezi ruga noastră inimoasă* (p. 71). 2° adv. **inimos** „cu tragere de inimă, cu pasiune”: *Când venea de la lecții sau se întorcea seara de la joacă, eu stăteam cu vreo carte deschisă la jumătate și citeam foarte inimos: „vai, pirații i-au scufundat corabia!”* (p. 267). Următorul derivat, **vârtos** „cu putere, cu forță, cu tărie” < lat. *virtuosus*, variantă moștenită a neologismului *virtuos*, se întâlnește în textele vechi, începând cu cele ale diaconului Coresi” (Ev. 281, după DLR: *Și-l băgă el în temniță, până când deade datoriul lui. Văzură megiașii lui ce fu și se jelui vârtos*). În acest caz este greu de precizat dacă este vorba de aportul personal al scriitoarei sau dacă aceasta îl avea deja în „bagajul” său lingvistic basarabean: *Oamenii [din trenul deportării] plângeau și m-au podidit și pe mine lacrimile, am ajuns acasă plângând! „Să ne întărim, să ne pregătim, a zis mama, „nădejde având la ajutorul sfințelor rugăciuni. Să ne rugăm vârtos cu inima înfrântă și cu multe lacrimi fierbinți: Doamne Isuse Hristoase, Dumnezeuul nostru, Acela ce dai puteri nebiruite celor ce cred întru Tine, iartă-ne pe noi și ne împuternicește, risipind deznădejdea și nevredețnicia noastră”* (p. 16).

Adverbul **arătos**, după DA (*arăta* + suf. *-os*) relevă semantismul din creația folclorică (*Așa-i badea de frumos, / Cum e bradul de-arătos* – Jarnik–Bârseanu, după DA). Asocierea derivatului cu un verb (*Eram fete încă mici... dar visam înainte de deportare la vreun drăguț... ne pregăteam cămășile de sărbătoare pe care învățam să le brodam arătos* – p. 108), chiar neologic, în intenția autoarei, exprimă

² DEX „rar” s.v.

exigența în realizarea cusăturilor (= broderiei). Ocultarea unui virtual neologism superlativ (*superb*, de pildă) este absolut firească în exprimarea unei vorbitoare din lumea satului.

Alte adjective, de asemenea inedite, create prin modificarea afixală a unor foste deverbale, par, mai degrabă, formații auctoriale la care s-a recurs în scopul unei expresivități sporite: *Se lăsa o răcoare ce ne îngheța oasele slăbite de călătorie și de plimbarea zdruncinoasă și îndelungată* (p. 107). Corelarea *zdruncinoasă* – *zdruncinătoare*, prin evocarea trăsăturii de a *zdruncina*, printr-o creație personală, demonstrează opțiunea motivată a autoarei în acest scop. Alteori, cumulum de mijloace impune „alinieră” tuturor adjectivelor din punctul de vedere al afixului. Și în acest caz autoarea procedează în consecință din aceleași rațiuni expresive, eufonia realizându-se prin reluarea aceleiași secvențe terminale: *Marea era foarte agitată, și zgomotoasă, vâjâioasă și periculoasă... era vie ca un animal* [de pradă!] (p. 181). Ancadramentele *zgomotoasă*, *periculoasă* ale seriei sinonimice impun de la sine, pentru desăvârșirea muzicalității, remodelarea *vâjâitoare* > *vâjâioasă*, prin substituție de afix.

Cele câteva deverbale cu *-ător*, suplinind uneori construcții prepoziționale sau sintagme, conferă caracter învechit narațiunii: *întorcător*, în *drum* ~ „drum de întorcere”: *M-am gândit la toți cei care n-au avut drum întorcător spre baștină* (p. 164); *zăcătoare* „care zace”: *Vătămarea a sufletului este tristețea, boala cea înăuntru zăcătoare* (p. 253).

Faptele vechi de limbă sunt însoțite totuși și de inovații care prin numărul lor inferior nu afectează impresia de limbă învechită, de coloratură dialectală, dar cu un anumit farmec. Aici amintim metateza *ruguma* < *rumuga* < lat. *rumigare*, varianta verbului *rumega* din limba standard, emblematică pentru graiurile din Basarabia, *Dicț. dialectal*, IV s.v. *rugumat*: *Kot a luat un fir de iarbă și l-a rugumat cu poftă* (p. 97); redimensionarea contextuală: *căpesteu*, variantă locală de la *căpistere* „vas din lemn pentru frământat aluatul” < lat. *capisterium*, DA înregistrând exclusiv forma *căpister*, de altfel explicabilă. Cea consemnată de L. Corobca constituie o formație absolut inedită și ar putea reprezenta o intervenție personală a scriitoarei pentru a asigura muzicalitatea frazei: *Cum se plămădește făina în căpesteu, așa să se plămădească inima copilului meu* (p. 275).

Dintre cuvintele create de la foste compuse întâlnim variantele primitive ale unor nume de dansuri, astăzi simplificate prin reținerea exclusivă a determinantului: *bătuta*, *mărunțica*, *învârtita* (p. 108), fiecare dintre ele definind un anumit tip de *horă*, respectiv, determinatul la care vorbitorii au renunțat.

Vocabularul de care s-a folosit autoarea, în afara categoriilor comentate, constă în general în lexeme specifice graiurilor pruto-nistrene, exponențiale prin raportare la restul subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei. Ele reflectă, pe de o parte, valorificarea fondului tradițional lexical (*pământean* „compatriot, consătean, concetățean” – p. 289), pe de altă parte, absorbția elementului neologic mediat de

limba rusă (împrumuturi romanice, calcuri, semicalcui, traduceri pur și simplu etc.): *lecție* „prelegere, conferință, oră de curs”, *învățător de istorie, geografie, matematica...* „profesor de ...”; *garmoșcă* „armonică”, *gară de tren* „gară”, *cărtică de economie* „carnet CEC”, *babă de zăpadă* după *snežnaja baba* „om de zăpadă”, *a se stabili cu traiul* „a se stabili”, *șalincă* „broboadă” ș.a.

În privința numelor atribuite, Liliana Corobca se înscrie într-o veche tradiție a literaturii române (Alecsandri, Caragiale). Eroina-povestitoare, *Ana Bojescu*, face parte dintr-o familie al cărei nume stă sub semnul divinității (cf. rus. *bože* „Doamne!”), comentat și de Iorgu Iordan din punctul de vedere al originii (DNFR). Schimbarea ulterioară, firească pentru o femeie, are loc prin rămânerea sub protecția unor personaje pozitive din aceeași sferă: *blajinii*, venerați în ortodoxie (cf. *Paștele Blajinilor*). Opțiunea autoarei pentru antroponimul *Blajinski*, cu o evidentă transparență lexicală, prin posibilitatea analizei, nu poate fi decât deliberată. Nu întâmplător eroina va fi numită în comunitatea de adopție *Anica Blajinica*, prin raportare la soacra, *Agripina Blajina*. Și alte personaje poartă nume deloc întâmplătoare: *Anghelina Țară*, ne îndreaptă gândul către pământul și oamenii săi, smuls prin rapt din întregul numit *țară*. *Varvara Țarnă*, prietenă a eroinei, care îi oferă ospitalitate în Basarabia, ne întărește convingerea despre statornicia localnicilor pentru care *țarna* pe care viețuiesc este, totodată, obiectul muncii lor.

Autoarea acordă o grijă specială frazelor, alcătuite cu anumită acuratețe. Preocupată de eufonia acestora, practică chiar rima. Stăpânul unui pom fructifer, fără roade câțiva ani la rând, îl amenință în versuri, continuate, în același fel, de autoare: „– *Dacă nu rodești, / Degeaba trăiești! / Am să-ți dau un topor / Ca să te omor!*” *Copacul așa se speria / că imediat rodea* (p. 284). Alteori autoarea, prețuitoare a creației populare, recurge la interstii folclorice: *Într-o zi își vede fata eșarfa la gâtul unui marinar... un bărbat frumos, înalt, chipeș, cu adevărat Făt-Frumos... Te-i face șarpe, balaur, cu solzii de aur, te-i duce la ursitorul meu...* (p. 195). Adesea, în construcția frazelor se preferă o anumită topică: cel dintâi lexem, ca purtător al „accentului semantic”, a ajuns în poziția respectivă, în detrimentul topiceii firești: *Semne din partea lui nu au ajuns la mine* (p. 291). *Foamete mare era acolo* (p. 212): *Rușine mare era să te alunge de la lucru [= serviciu] pe vremea aceea* (p. 239). *Fată de om învățat era doamna, iar tatăl ei profesor mare* (p. 19). Exemplele citate respectă aceeași schemă, prin propulsarea cuvântului cu „pondere semantică” pe primul loc, pentru a capta atenția cititorului: *semnele* așteptate dominau viața cuiva, *foametea* stăpânea „universul” deportaților, sentimentul turpitudinii copleșea individul concediat etc. Prioritatea nu presupune neapărat poziția primă, uneori limitându-se la o simplă inversiune: *Noi, din țări străine, duși sântem* (p. 201); *Doamne, m-ai păzit, cu viață, am scăpat* (p. 177). Când textul constă dintr-o construcție simetrică prin copulă, atunci cele două părți respectă aceeași organizare a lexemului prioritar: *Casă mare și-au făcut la noi în sat și în pace și înțelegere au trăit* (p. 11). Liliana Corobca intervine chiar în structura primară a unor expresii, reasamblându-le după... propriul interes: *a trăi în pace și înțelegere* >

în pace și înțelegere a trăi (p. 11), dacă cumva o preocupă armonia unui cuplu. Intervențiile au loc și atunci când topica pare „de neatins”, fiind vorba de expresii: *a ridica vocea: De câteva ori, vocea am ridicat* (p. 214). De fapt, autoarea își convinge cititorul că reorganizarea practică este un artificiu de moment, iar vechea structură, în încercarea de a fi restabilită, relevă „cuvântul-mesaj”: *Din partea lui nu au ajuns la mine semne; Acolo era foamete mare; Pe vremea aceea, să te alunge de la lucru era rușine mare; Doamna era fată de om învățat*. În general, autoarea este preocupată de muzicalitatea frazei, de frumusețea acesteia ca sonoritate. Din acest motiv, uneori apelează la rimă chiar într-o succesiune de propoziții (*Așteptam cu ochii țintă la bortița noastră* [soarele siberian]. *Uneori, lumina era zgârcită și nu se grăbea să ne bucure: Răsari soare, frățioare, Nu peste cârduri de oi, Nici peste cirezi de boi, ci peste trenul nostru grăbit și vâjâit, El de-acasă ne-a răpît!* (p. 29) ori numai, în partea de încheiere (*Nu le-ar strica tinerilor de azi oleacă de Siberie... În vagoane de vite, fără apă, fără mâncare, fără a soarelui suflare* – p. 307); *Cruci puneți aici, oameni buni! La capul creștinilor care au suferit de cruntă urgie, în mare nevinovăție* (p. 210). Dacă pentru primul exemplu s-ar putea crede că este vorba de o tendință ludică proprie copiilor, ei înșiși surghiuniți, alte situații atestă calitatea de procedeu, scriitoarea devenind *ad-hoc* rapsod popular: *Bărbatul mi-a fost dat afară de la școală că l-au prins la o cununie religioasă: „Antonică, Antonică, inima-mi bate de frică! Și mai simt al meu bărbat, că-n belea ne-am cam băgat. Tinerii aceștia de patru ori ne-au chemat... Îți zic: ceva nu-i curat. Dar Anton nu m-a ascultat, / În biserică a intrat... Comisia a aflat etc, etc*. Tehnica folclorică alternează cu cea cronicărească: *Vai nouă, care bogați am fost, trai îndestulat am avut, în case mari și frumoase am trăit, copiii noștri rumeni și voioși... acum pribegi, ai nimănui suntem, flămânzi și murdari în trenul întunecos. Doamne nu ne părăsi în clipa asta grea, căci mai mult decât Iov cercași suntem. Pentru că el deși lipsit de avere, ședea în gunoiul său, iar noi în țări străine duși suntem și nu știm unde vom rezema frunțile. El avea prieteni de aceeași limbă [= neam] cu el care-i purtau de grijă... etc. ...etc*. Alteori, în același scop, autoarea apelează la un construct antitetic: *O, Doamne, nădejdea mea în deznădejde! O, Doamne, tăria mea în neputință! Doamne, lumina mea în întuneric* (p. 221).

Valorificând creator resursele vechi, populare, curente ale limbii române păstrate în spațiul pruto-nistean, Liliana Corobca oferă cititorului posibilitatea de a cunoaște o limbă mlădioasă, a cărei flexibilitate permite descrierea universului siberian, a celui cazah, cu totul diferit, și a celui moldovean (așa cum s-a numit în istoria noastră baștina eroinei). Limba utilizată de autoare se dovedește exemplară prin consonanța ei cu evenimentele prezentate, prin lexicul tradițional, dar și inovator [= creație personală], mănuit cu vocație scriitoricească pentru anumite poziționări în frază sau melodicitate. Autoarea reușește să dea la iveală virtuțile speciale ale limbii române dintr-un spațiu fertil pentru literatura noastră, Moldova istorică în partea sa nord-estică.

LUCRĂRI ȘI IZVOARE DE REFERINȚĂ

- AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române.
- CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, [1926–1931].
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Dicț. dialectal* = *Dicționar dialectal* (cuvinte, sensuri, forme), vol. I–V, redactor responsabil Rubin Udler, Chișinău 1985.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 ș.u.
- Graiuri românești = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000.
- Iordan, DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Mărgărit, *Vocab.* = Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor dacoromâne sudice*. București, Editura Academiei Române, 2009.
- Rom. Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Românii din Ungaria*. Texte. Glosar. Studiu lingvistic. București, Editura Academiei Române, 2013.
- TD – Bas., *Gl.* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului*. Texte dialectale și glosar (Institutul de Fonetica și Dialectologie „Alexandru Rosetti”), București, 2000.
- TD – Nistru, *Gl.* = *Graiuri românești de la est de Nistru*. Texte dialectale și glosar, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe și Vasile Pavel, București, Editura Academiei Române, 2011.
- TD – Ucr., *Gl.* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei*. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, București, Editura Academiei Române, 2016.
- TD – Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, Editura Academiei Române, 2005.

LE ROMAN *CAPĂȚUL DRUMULUI (AU BOUT DE CHEMIN)*
SOURCE DE CONNAISSANCE DE LA LANGUE DE L'ESPACE PRUTO-DNIESTRÉEN

(Résumé)

E article se propose de commenter les principaux aspects de la langue roumaine de l'espace pruto-dniestréen tel qu'il résulte du roman *La capătul drumului* de l'écrivain Liliana Corobca, originaire de Bessarabie.

Cuvinte-cheie: analogie, dezvoltare semantică, semantism, toponim-model.

Mots-clés: analogie, evolution, sémantique, sémantisme, toponyme-modèle.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13